

QADIMGI FORS DAVLATINING TASHKIL TOPISHI

Raxmatulayeva Gulruh Raxmatila Qizi

+998948408279

Atamuratov Asadbek Tozaboy o'g'li

+998913034311

Ergashova Zaynura Rustam qizi

+998970787174

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annontatsiya : Ushbu maqolada Qadimgi fors davlatining tashkil topish jarayonlari , Kayxusrav II va Doro I davri batafsil yoritilgan. Eron janubi-g'arbiy Osiyodagi qadimgi qulehilikka asoslangan mustabid davlatlardan biri boigan. Eron qudratli davlatga aylangan davrda uning g'arbiy chegarasi O'rtayer dengizi sohillariga borib yetgan. Shimolda esa uni Pont, Elbrus, Turkman-Xuroson, Hindikush tog'lari o'rab turar edi. Sharqda esa Sulaymon tog'i va Hind daryosi uni Hindistondan ajratib turardi. Janub va janubi-g'arbda esa mamlakat Eritrey dengizi va Fors qo'ltig'ining suvlari bilan o'ralgan edi.

Kalit so'zlar: Parsua, Bobil, "shoh yo'li", "Kalliy sulhi", Salamin, Sard, ipak.

Qadim zamondan boshlab Urmiya ko'lining janubiy tomonlarida parsua qabilalari yashar edilar. M. av. VIII—VII asrlarda ular Elamga ko 'chib ahamon urug'idan chiqqan sardor atrofida birlashgan. Dastlabki podsholari Kayxusrav I davrida Ossuriyaga, Kambiz davrida (600-559) Midiyaga itoat etganlar. Kambiz bilan Midiya shohi Astiagning qizi o'rtasidagi nikohdan Kayxusrav II dunyoga keladi. Kambiz vafot etgach, Parsua taxtiga Kayxusrav II o'tirib, m. av. 559-yilda Pasarga shahrini qurib. uni davlat poytaxtiga aylantiradi. M. av. 553-549-yillar mobaynida olib borilgan urushlarda Kayxusrav bobosi Astiag qo'shinarini yengib, Midiya va Elamni Parsuaga qo'shib, oladi. Shu tariqa ahamonivlar urug'i asos solgan Parsua. ya'ni Eron davlati tashkil topadi. Kayxusrav II g'arbda Lidiya shohi Krez qo'shinarini, shimolda urartuliklarni yengib, butun Kichik Osiyoni bosib oladi. Lidiya poytaxti Sardi talanib, shoh Krez asir olinadi va o'ldiriladi. [1]

M. av. 545—530-yillar orasida Eron shohi Bobilni ham bosib olib, Hind daryosigacha bo'lgan yerlarni istilo qiladi. Kayxusrav II ning m. av. 530-529-yilda Turonga qilgan yitirishi eroniylarning massagetlardan yengilishi va Kayxusravning o'ldirilishi bilan tugaydi. Kayxusrav II o'ldirilgach, Eron taxtiga uning o'g'li Kambiz II o'tiradi. Kambiz II m. av. 529-522-yillardagi faoliyati davrida itoat ettirilgan mamlakatlar va Erondagi isyonlarni shafqatsizlik bilan bostiradi. M. av. 525-yili u Misrni bosib oladi. Uning Efiopiyaga uyushtirgan harbiy yurishi muvaffaqiyatsizlik

bilan tugaydi. Misrda ekanida Gaumata boshliq eroniylar isyon ko'taradilar. Isyonni bostirish uchun Eronga qaytayotgan Kambiz II m. av. 522 -yili yo'lda sirli ravishda o'ldiriladi. Taxminlarga ko'ra, shoh Kambizga nisbatan dushmanlari tomonidan maxfiy suyuqasd uyushtirilgan. Doro I davrida Eron. Kambiz II o'ldirilgach Gaumata Eron taxtiga o'tirib, yetti oy podsholik qiladi. Lekin ko'p o'tmay m. av. 522-yil 29-sentabrda u ham fitnachilar tomonidan o'ldiriladi.[2]

Gaumata o'ldirilgach. Eron taxtiga ahamoniyar sulolasidan bo'lgan Doro I o'tiradi. Doro I Eron saltanatini m. av. 522-yildan 486-yilgacha - 36 yil mobaynida boshqaradi. Doro I podsholigining dastlabki yillarida Bobil, Misr, Elam, Turon va boshqa mamlakatlarda boshlangan qo'zg'olonlarni shafqatsizlik bilan bostiradi. Doro I itoat ettirilgan mamlakatlarda biroz osovishtalik o'rnatgach, bir qator islohotlar o'tkazishga kirishadi. U mamlakatni 20 ta satraplikka - viloyatga bo'lib. ularning har biriga alohida noib tayinlaydi. Viloyatlardagi qo'shmga harbiy sarkardalar boshchilik qilib. davlat amaldorlari ular ustidan kuchli nazorat o'rnatganlar. Butun mamlakat satrapliklarida „podshoning ko'zi va qulog'i” deb nom olgan nazoratchilar faoliyat ko'rsatgan. Har bir shubhali kishi qattiq nazorat qilinib, jinoyatiga yarasha jazolangan, hatto o'ldirilgan ham. [3]

Mamlakat vilovatlari o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash uchun tosh yotqizilgan "shoh yo'li" qurilgan. Bu yo'llar Pasargaddan mamlakatning turli burchaklariga tarmoqlanib ketgan edi, yo'llarda bekatlar, karvonsaroylar. korizlar qurilib, ularni otlq soqchilar qo'riqlab turgan. Erondan tashqaridagi tobe mamlakatlardan xiroj solig'i undirilgan. Doro I Misr. Milet, Bobil, Elam, Turon va boshqa joylarda ko'tarilgan isyonlarni shafqatsizlik bilan bostirgan va isyonchilarni jazolagan. Doro I podsholigining so'nggi villarida eroniylar Frakiya va Makedoniyani bosib olgan, Yunonistondagi Afina va Sparta davlatlari eroniylarga qattiq qarshilik ko'rsatgan. Sharqda eroniylar Hind daryosining o'rta va quyi oqimidagi yerlarni bosib olgan. Doro I ning Turon va Qora dengiz shimolidagi skiflar yurtiga va Yunonistonga uyushtirgan istilochilik yurishlari eroniylarning mag'lubiyati bilan tugagan. M. av. 486-yili Misrda eroniylarga qarshi qo'zg'olon boshlanadi. Doro I qo'zg'olonni bostirishga ulgurmay m. av. 486-yili 64 yoshida vafot etadi. So'nggi ahamonivlar davrida Eron. Doro I vafot etgach. taxtga uning o'g'li Kserks o'tiradi. U Eronda m. av. 486-yildan m. av. 465-yilgacha podsholik qilgan. [4]

M. av. 484-81-yillarda Misr va Mesopotamiyada juda katta isyonlar ko'tarilib, Kserks ularni juda qiyinchilik bilan bostiradi. M. av. 480-yilda Kserks juda katta qo'shin bilan Yunonistonga bostirib kiradi. Eron qo'shinlari yana Frakiya bilan Makedoniyani jangsiz bosib oladilar. Shimoliy Yunonistonni ishg'ol qilgan eroniylar Fermopil dovoni ostonasiga kirib keladi. Fermopil mudofaasiga Sparta podshosi Leonid boshchilik qilib, uning qo'shinlari O'rta Yunonistonga o'tadigan yo'lni to'sib turar edilar. Leonid o'z qo'shinlari bilan ikki kun davomida eronliklarning hujumini

qaytarib turadi. Ammo fessaliyalik bir xoin katta boylik evaziga Eton qo'shiniarini tog' so'qmoqlari orqali Yunon qo'shinining orqa tomoniga olib o'tadi. Leonid 300 kishidan iborat sparta jangchilari bilan jangga kiradi. Jang ikki kecha-yu kunduz davom etadi. [5]

Ayovsiz jangda Leonid va uning jangchilari qahramonlarcha halok bo'ladi. Eroniylar O'rta Yunonistonga bostirib kiradi va Afinaga yaqinlashadilar. Afina aholisi Salamin oroli va Peloponnesga ko'chiriladi. Afina eroniylar tomonidan ishg'ol qilinib yondiriladi. Ammo jang Salamin bo'g'ozida davom etib. eroniylarning mag'lubivati, Yunonlarning g'alabasi bilan tugavdi. Bu mag'lubiyatdan so'ng Eroniylar Yunonistondan ketishga majbur bo'ladilar. Yunon-eron urushi to'xtab-to'xtab. m.av. 449-yilgacha davom etib, eroniylarning mag'lubiyati bilan yakunlanadi, M. av. 449-yili Suzada boigan "Kalliy sulhi"ga binoan Eron Kichik Osiyodagi ko'p joylaridan ajralib uning harbiy-dengiz floti Egey dengizida suzishdan mahrum etiladi. M.av. 465-yili Kserks o'ldirilgach, Eron taxtiga birin-ketin Artakserks I (460-424), Doro II (423-404), Artakserks II (404- 358). Artakserks III (358-336) va Doro III (336-330) kelib ketadilar. [6]

Bu davrda Eron kuchsizlanib ko'p o'lkalarda qo'zg'olonlar avj olib ketadi. Bu qo'zg'olonlarning ba'ziari shafqatsizlik bilan bostiriladi. Ayni pavtda Kariva, Lidiya, Kilikiya, Hindiston, Xorazm va boshqa mamlakatlar Eron tobeligidan chiqib ketadilar. M.av.VIII-VI mingyilliklar orasida Eronning ibtidoiy qabilalari termachilikdan dehqonchilikka, ovchilikdan esa chorvachilikka o'ta boshlaganlar. M. av. IV mingyillikdan boshlab esa Karun, Kerxa va boshqa darj'olarning unumdor vodiylarida yashovchi aholi sug'orma dehqonchilik bilan shug'villana boshlagan. Dehqonlar omoch bilan yer haydab, motiga - ketmonchalar bilan ekinlarga ishlov berganlar Dehqon va bog'bonlar arpa, bug'doy, tariq, xurmo, sabzavot, olma, nok olxo'ri, uzum kabi meva daraxtlaridan mo'1 hosil olganlar. M.av. III—II mingyilliklarda Eron, xususan Elam va Midiyada dehqonehilik va chorvachilik yanada rivoj topgan. Dehqonlar tog' va soy daralariga to'g'on, suv omborlari, korizlar qurib, kanallar qazib, ularning suvidan tejab-tergab fovdalanganlar. [7]

Eron hunarmandchiligining eng qadimgi tarmoqlaridan biri kulolchilikdir. Qadimgi kulollar loyni pishitib undan har xil sopol buyum lar-ko'za, xum. xumcha, qozon, tovoq, xurmacha, piyola va tog'ora yasaganlar. Ularning ustini jimjimador naqshlar bilan bezaganlar. Ichi va sirtini har turli bo'yoqlarga bo'yashgan. Idishlarning sirtiga odam. hayvon, parranda va o'simlik barglarning tasvirlarini ishlaganlar. To'qimachilik ham Qadimgi Eron hunarmandchiligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan. To'quvchilar zig'ir poyasi, jun va ipak qurti pillasidan ip yigirib maxsus dastgohlarda har xil matolar to'qigan. Bu matolardan esa engil-bosh, uy jiihozlari va ro'zg'or buyumlari tikkanlar. Eron tog'laridan mis, qalay, qo'rg'oshin, temir va oltin qazib olish ham uzoq o'tmishga borib taqaladi. Temirchi ustalar temirdan omoch tishi,

o'roq, pichoq, xanjar, ketmon, qalqon, nayza uchlari, kamon o'qi paykonlari, qalqon kabi urush qurollari yasashgan. [5]

M.av. VII-IV asrlarda Eronda tashqi savdo ham rivoj topib. savdogarlar Ikki daryo oralig'i, Kichik Osiyo, Misr, O'rta Osiyo, Arabiston, Kavkaz, Hindiston va O'rtayer dengizi atrofidagi davlatlar bilan qizg'in savdo olib borganlar. Ichki va tashqi savdo ishlarida eshak, xachir, ot va tuya karvonlaridan keng foydalanganlar. Tashqi savdo ham suv, ham quruqlik yo'li orqali olib borilgan. Eronning Suza shahridan Lidiyaning Sard shahrigacha „Shoh yo'li“ o'tkazilgan edi. Undan Eron shaharlaridan atrof mamlakatlarga savdo-karvon yo'nlari taralgan edi. Karvon yo'lining har yer, bar yerida bekatlar, mehmonxonalar, sardoba - suv saqlagichlar, korizlar, karvonsaroylar va rabotlar bunyod etilgan. Yo'llar serqatnov bo'lib, uni shohning o'tliq navkarlari - posbonlari doimo nazorat qilib yurardilar. Hunarmandchilik va savdo-sotiq davlatga juda katta boylik olib kelar edi.[8]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Майоров Н.И. Введение в историю Древнего Востока. Учебное пособие. — Томск: Изд-во Томского университета. 2003.
2. Флиттнер Н.Д. Культура и искусство Двуречья и соседних стран. М-Л., 1958
3. Перепелкин Ю. Я. История Древнего Египта. СПб., 2000.
4. Тураев Б. А. Египетская литература. СПб., 2000.
5. Ражабов Р. Кадим ги дунё тарихи. “Фан ва техника нашриёти”. Тошкент, 2009.
6. Ollomurodov, N. Y. O. G. L. (2023). SOVET HUKUMATINING DINGA NISBATAN MUNOSABATI VA UNING IJTIMOYIY OQIBATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4-2), 392-397.
7. Chorshanbiyev, B. R., & Ollomurodov, N. (2023). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI XO 'JALIGI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2Boytora, C., & Nurali, O. (2023). Amir Temur and the Times of the Temuris Mints and Monetary Policy. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 16, 1-4. (1 SPECIAL), 417-419.
8. Ollomurodov, N. Y. O. G. L. (2023). O 'ZBEKISTONNING JANUBIY SHAHARLARIDA UY-JOY QURILISHIDAGI YUTUQLAR VA MUAMMOLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 25-28.
9. Chorshanbiyev, B. R., & Ollomurodov, N. (2023). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI XO 'JALIGI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 417-419.